

Turkish Proverb Books as Reference Works: an Evaluation

H. Mokhtari¹

Received: 24, Aug. 2019

Accepted: 17, Sep. 2019

Purpose: Turkish proverb dictionaries published in Turkish speaking regions of Iran are evaluated to explore to the extent they meet the criteria of reference works.

Methodology: The list of books in the subject published in Iran was prepared by searching in the online catalog of the National Library of Iran. Thirty-four titles were identified and examined carefully using a researcher-made checklist based on the criteria proposed in the LIS literature for reference works.

Findings: Overall, the titles examined failed to meet the criteria. Problems include the lack of user guides, lack of cross-references, lack of detailed endbook indexes, and lack of unstructured entry contents.

Conclusion: Preparing a handbook for future authors and greater involvements of the academics in preparing such works are proposed.

DOI: 10.30484/nastinfo.2019.2187.1838

1. Assistant Professor,
Knowledge and Information
Science, Payamenoor
University, mokhtariazad@
gmail.com

Keywords:

Reference works, Turkish proverbs, Evaluation, Iran

ارزیابی ویژگی‌های مرجع‌شناختی کتب ضرب‌المثل‌های ترکی

حیدر مختاری^۱

دریافت: ۹۸/۰۶/۰۳ | پذیرش: ۹۸/۰۶/۲۷

۱. استادیار علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه
پیام نور mokhtariazad@gmail.com

هدف: ارزیابی کتاب‌های ضرب‌المثل‌های ترکی منتشرشده در مناطق مختلف ایران از لحاظ رعایت معیارهای منابع مرجع.

روش: فهرست نسبتاً کاملی از کتب ضرب‌المثل‌های ترکی از فهرست اینترنتی کتابخانه ملی ایران فراهم و اصل آثار تهیه شد. با تدوین سیاهه واریسی پژوهشگرساخته حاوی معیارهای ارزیابی آثار مرجع از این دست، این کتب طبق این معیارها بررسی شدند.

یافته‌ها: معیارهای کتاب‌های مرجع در تدوین آثاری که بررسی شد، به‌ویژه از نظر راهنمای جامع استفاده، ارجاعات داخل متن، نمایه‌های پایانی و ساختار مدخل‌ها در حد مطلوب رعایت نشده است.

نتیجه‌گیری: لازم است برای تدوین چنین آثاری دستنامه تدوین شود و دانشگاهیان در تدوین آنها مشارکت کنند.

کلیدواژه‌ها

منابع مرجع، ضرب‌المثل‌های ترکی، ارزیابی، ایران

مقدمه

زبان ترکی هم مانند بسیاری از زبان‌ها و گویش‌های رایج در ایران اصطلاحات و تعابیر غنی و گنجینه‌ای بزرگ از ضرب‌المثل‌ها دارد. در دهه‌های اخیر، فرهنگ ضرب‌المثل‌ها و اصطلاحات عامیانه ترکی، از آذربایجان گرفته تا شیراز و خراسان بزرگ در ایران منتشر شده است؛ اما تدوین‌کنندگان و ناشران این آثار کمتر به معیارهای شناخته‌شده در تدوین و نشر کتاب‌های مرجع و فرهنگ‌های عامیانه توجه داشته‌اند. پژوهش حاضر می‌کوشد نقاط ضعف این منابع را از این منظر نشان دهد و به انتشار باکیفیت‌تر آنها در آینده کمک کند. به علاوه، این مقاله می‌تواند راهنمای ارزیابی آثار مرجع در ادبیات عامیانه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی باشد.

معیارهای عمومی و اختصاصی چندی برای ارزیابی انواع منابع مرجع پیشنهاد شده است (Katz, 2002؛ مرادی، ۱۳۸۶):

- اعتبار و تخصص پدیدآورندگان (نویسنده یا گردآورنده، ویراستار و ناشر)؛
 - روزآمدبودن اطلاعات براساس ویرایش‌های مختلف و تجدیدنظرهای چندباره اثر؛
 - مشخص کردن دامنه، حدود، و گستره موضوعی اثر برای مخاطب؛
 - داشتن راهنمایی جامع برای استفاده از مطالب و محتوای اثر؛
 - غنا و کفایت مطالب عرضه‌شده ذیل هر مدخل؛
 - داشتن نظم و سازماندهی منطقی برای دسترسی سریع و آسان به مدخل‌ها و اطلاعات آنها؛
 - داشتن ابزارهای کمکی، مانند ارجاعات برای بازیابی مطالب مرتبط میان مدخل‌ها و دارابودن انواع نمایه‌های عمومی و اختصاصی برای بازیابی انواع اطلاعات داخل مدخل‌ها؛
 - حروف‌چینی، چاپ، و صحافی مناسب و کاربرپسند.
- امروزه، مجلات و منابعی در معرفی و نقد آثار مرجع منتشر می‌شود؛ مانند راهنمای کتب مرجع^۱ از انجمن کتابخانه‌های آمریکا و راهنمای منابع مرجع^۲ از انجمن کتابخانه‌های بریتانیا. در ایران اثر مشابه آنها وجود ندارد. کتاب‌های چند متن درسی دانشگاهی درباره آثار مرجع منتشر شده است؛ اما در آنها به منابع مرجع فرهنگ‌های عامیانه، به‌ویژه در زبان‌های محلی نپرداخته‌اند. البته مرادی (۱۳۸۶) در یکی از همین متون در بخش فرهنگ‌های عامیانه فقط چند منبع به زبان فارسی (مانند کتاب کوچی از احمد شاملو) و انگلیسی را معرفی کرده است.

1. Guide to Reference Books
2. Guide to Reference Material

فراشباشی آستانه و فتاحی (۱۳۸۷) تعداد ۳۰۳ عنوان کتاب مرجع چاپ‌شده در سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۸۳ را بررسی کردند و دریافتند معیارهای ساختاری مربوط به زودیابی و دسترسی آسان به محتوای آنها چندان رعایت نشده است.

روش‌شناسی

ابتدا از فهرست برخط کتابخانه ملی (<http://opac.nlai.ir>) با واردکردن سرعنوان موضوعی «ضرب‌المثل‌های ترکی» و افزودن واژه «ایران» رکورد ۴۱ کتاب بازیابی شد. هفت رکورد به سبب آنکه اثر مربوط به آنها ساختار مرجع نداشت و تک‌نگاشت محسوب می‌شدند حذف شد. براساس معیارهای ارزیابی فرهنگ‌های عامیانه سیاهه واریسی‌ای پژوهشگر ساخته با ۸ گویه و ۱۶ زیرگویه تدوین شد. چهار تن از متخصصان مرتبط (یک نفر مدرس ادبیات عامیانه در مقطع کارشناسی ارشد، دو مدرس علم اطلاعات و دانش‌شناسی، و یک کتابدار بخش مرجع شاغل در یک کتابخانه عمومی) روایی این سیاهه واریسی را با تغییراتی اندک تأیید کردند.

زیرگویه‌های مربوط به اعتبار پدیدآورندگان (مانند اعتبار نویسنده، ویراستار، تخصص ناشر و...) نیاز به جستجو در آثار این افراد و سابقه ناشر داشت. این معیارها با بررسی پیشینه مؤلفان و ناشران آثار بررسی شد. معیار اعتبار نویسنده، داشتن دست‌کم یک اثر مرتبط و معیار مربوط به ناشران هم مسامحتاً نشر آثار به زبان ترکی (و نه تخصص در کار انتشار منابع مرجع) بود؛ چرا که ناشر تخصصی این منابع به زبان ترکی در ایران وجود ندارد. معیار روزآمد بودن هم وجود ویرایش/های بعدی بود. مشخص بودن یا نبودن دامنه، حدود، و گستره موضوعی اثر با مطالعه مقدمه اثر تعیین شد. بود یا نبود متن راهنما که خواننده را با ساختار مدخل‌ها آشنا کند و طرز بازیابی اطلاعات را نشان دهد، معیار گویه دیگر بود. معیار غنا و کفایت توضیحات ذیل هر مدخل شامل بیان کاربردها و نیز توضیح ریشه و حکایت مربوط به ضرب‌المثل بود. معیار داشتن نظم و سازماندهی منطقی برای دسترسی سریع و آسان به ساختار هر مدخل بود. ارجاعات برای بازیابی مطالب مرتبط میان مدخل‌ها و انواع نمایه‌های عمومی و اختصاصی برای بازیابی انواع اطلاعات ملاک وجود ابزارهای کمکی در بازیابی اطلاعات در نظر گرفته شد. درباره کیفیت حروف‌چینی و چاپ و صحافی مناسب (گویه آخر) از سه کتابدار بخش مرجع (دو نفر از کتابخانه عمومی و یک نفر از کتابخانه ملی) نظرخواهی شد.

یافته‌ها

جدول ۱ فراوانی و درصد رعایت معیارهای کیفیت آثار مرجع را در کتاب‌های ضرب‌المثل‌های ترکی بررسی شده ارائه می‌دهد. داده‌ها میزان رعایت معیارها (با میانگین ۲۴ درصد) را مطلوب نشان نمی‌دهد.

جدول ۱. میزان رعایت‌شدن ویژگی‌های مرجع‌شناختی در کتب ضرب‌المثل‌های ترکی

ردیف	موضوع	تعداد کتب بررسی شده	تعداد (درصد) آثار واجد شرایط	توضیحات
۱	تخصص نویسنده	۳۸	۹ (۲۴)	چهار اثر دو نویسنده داشت.
۲	تخصص ویراستار	۲	۰ (۰)	
۳	سابقه ناشر	۲۴	۱۳ (۵۴)	نشر کتب به زبان ترکی آذری
۴	نوبت ویرایش	۳۴	۰ (۰)	تجدید ویرایش
۵	بیان دامنه موضوعی و مبنای تفکیک مدخل‌ها	۳۴	۰ (۰)	بیان حدود و گستره موضوعی و مبنای تفکیک مدخل‌ها
۶	داشتن راهنمای جامع	۳۴	۰ (۰)	
۷	فقط ذکر مثل / اصطلاح	۳۴	۱۲ (۳۵)	
۸	بیان موارد کاربرد مثل / اصطلاح	۳۴	۱۵ (۴۴)	
۹	ذکر ریشه و حکایت مثل / اصطلاح	۳۴	۷ (۲۰)	
۱۰	داشتن نظم الفبایی	۳۴	۳۰ (۸۸)	تناقضات فراوانی در چینش الفبایی مدخل‌ها
۱۱	داشتن ساختار موضوعی	۳۴	۲ (۶)	ساختار موضوعی فاقد نظم منطقی
۱۲	داشتن سایر ساختارها	۳۴	۰ (۰)	
۱۳	استفاده از ارجاعات	۳۴	۰ (۰)	ارجاعاتی که به بازیابی کلمات، اصطلاحات و مدخل‌های مرتبط و مشابه کمک کنند.
۱۴	داشتن انواع نمایه	۳۴	۰ (۰)	
۱۵	حروف چینی مناسب	۳۴	۲۹ (۸۵)	احتمال مراجعه فراوان و افراد مختلف وجود این معیارها را
۱۶	چاپ و صحافی مناسب	۳۴	۶ (۱۸)	برای این آثار ضروری می‌کند.
	مجموع	۵۰۶	۱۲۳ (۲۴)	

از میان نویسندگان و گردآورندگان ۳۴ اثر، ۹ تن سابقه نشر کتاب یا مقاله علمی در موضوع را داشتند. فقط دو عنوان از آثار ویراستار داشتند؛ اما اینان هیچ‌یک سابقه ویرایش یا تألیف اثر تخصصی نداشتند. این در حالی است که داشتن گروه متخصص برای تدوین آثار مرجع بر غنا و درستی و اعتبار اطلاعات آن می‌افزاید. تنها ۱۳ ناشر تخصص و سابقه نشر کتب ترکی داشتند. هیچ‌یک از ناشران سابقه انتشار آثار مرجع به زبان ترکی نداشتند. هیچ‌کدام از آثار ویرایش بعدی نداشتند.

در برخی آثار، به‌ویژه در مقدمه آنها، به موضوع اثر اشاره شده بود؛ ولی تفکیک موضوعی مدخل‌ها و گستره و دامنه کار برای خواننده اثر روشن نشده بود؛ حال آنکه همگی مانند ظفرخواه (۱۳۷۰) حاوی ضرب‌المثل، اصطلاحات عامیانه، و حتی دعا و نفرین بودند.

راهنمای جامع برای استفاده در هیچ‌کدام از آثار وجود نداشت و صرفاً در مقدمه بیشتر آنها به الفبایی بودن مدخل‌ها اشاره شده بود.

در برخی آثار هر مدخل صرفاً حاوی ضرب‌المثل یا اصطلاح عامیانه ترکی، بدون توضیح است برخی نیز فقط ترجمه فارسی ضرب‌المثل را ارائه کرده‌اند و درباره کاربرد مثل توضیح نداده‌اند. فقط در سه منبع، روایات و حکایات و ریشه برخی مثل‌ها و اصطلاحات آمده است.

هر چند نظم حاکم بر مدخل‌ها عمدتاً الفبایی است، تداخل آ با الف (مانند: قمری، ۱۳۸۸) و تفکیک نشدن چهار مصوت او (o)، او (u)، او (ö) و او (ü) (مانند وفایی، ۱۳۸۵) برای خواننده مشکل‌آفرین است. در برخی آثار، ترتیب الفبایی در حروف دوم به بعد رعایت نشده است و نمونه‌های بسیاری از بی‌دقتی در این باب دیده می‌شود. برخی حتی نظم الفبایی هم ندارند.

هیچ‌یک از آثار نمایه یا ارجاع نداشتند. واژه‌های مترادف (مانند آتا و دده، هر دو به معنای پدر)، یا مرتبط (مانند آرواد به معنای زن و ار-آرواد به معنای زن و شوهر)، ارتباط آنها را ارجاع آن کلمات به همدیگر مشخص می‌کند. این گونه است که احتمال بازیابی مدخل‌های مرتبط افزایش می‌یابد. برای نمونه، درباره نمایه‌ها نیز اگر خواننده در جستجوی ضرب‌المثل‌هایی باشد که در آنها کلمه آت (اسب) به کار رفته است، به جز ضرب‌المثل‌هایی که با این کلمه شروع شده‌اند، نمی‌تواند مدخل‌های دیگر حاوی این کلمه را پیدا کند.

کتابداران مرجع چاپ و صحافی ۶ منبع و نوع حروف‌چینی ۲۹ منبع را مناسب کتب مرجع دانستند.

نتیجه‌گیری

کاستی‌های کتاب‌های مرجع ضرب‌المثل‌های ترکی، نداشتن نمایه‌های کمکی، استفاده‌نکردن از ارجاعات یک‌سویه و دوسویه، نداشتن راهنمای جامع استفاده، و مشکلات ساختاری در متن مدخل‌ها بود. رفع این کاستی‌ها در زودیابی مطالب و بهبود کارکرد این آثار بسیار مؤثر است. تدوین ضرب‌المثل‌ها براساس موضوع، البته براساس استانداردهای جهانی (نگاه کنید به ۱۶-۲۰، Mider, 2004) هم لازم است. رفع این نقایص بیش از همه مستلزم مشارکت متخصصان دانشگاهی در تدوین و توجه ناشران به ویژگی‌های این دست آثار است. وقت آن رسیده است که در گردآوری و تدوین ضرب‌المثل‌ها، معیارهای علمی و مرجع‌شناختی و مقتضیات امروزی رعایت شود تا این آثار به کار پژوهش، آموزش، و مطالعه آیند و با اقبال بیشتر روبه‌رو شوند. پیشنهاد می‌شود گروهی از متخصصان فرهنگ عامه، زبان و ادبیات ترکی، و علم اطلاعات و دانش‌شناسی دستنامه‌ای برای تدوین آثار مرجع تدوین کنند. نیز توصیه می‌شود منابع مرجع فرهنگ عامیانه دیگر مناطق ایران به‌همین شیوه ارزیابی شوند.

مآخذ

- حری، عباس (۱۳۷۱). مفهوم کتاب مرجع. تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۲ (۱)، ۲۲-۲۴.
- فراشباشی آستانه، محبوبه؛ فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۸۷). بررسی میزان رعایت معیارهای ساختاری منابع مرجع چاپی فارسی. کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۱ (۱)، ۸۱-۱۰۲.
- Katz, W. A. (2002). *Introduction to reference work* (2 volumes). 8th edition. Boston: McGraw-Hill.
- Mieder, W. (2004). *Proverbs; a handbook*. London: Grnnnwood Press.
- Stevens, N. (1987). Evaluating reference books in theory and practice. *The Reference Librarian*, 6 (15), 9-19.

استناد به این مقاله:

مختاری، حیدر (۱۳۹۸). ارزیابی ویژگی‌های مرجع‌شناختی کتب ضرب‌المثل‌های ترکی. مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۳۰ (۴)، ۳۸-۴۴.